

Mokslo Lietuva

POVILAS VIŠINSKIS: IDĖJOS IR DARBAI ■ 2 p.

■ 3 p. SLĒNIS „NEMUNAS“ SKATINA IR MOKINIŲ VEIKLĄ

LIETUVOS MOKSLININKŲ
MOBILUMAS

■ 11–12 p.

■ 4–5 p. Jo balsas tapo taisyklingo lietuviško žodžio sinonimu (2) ■ 6–7 p. Jonas Kuprionis – miškininkas iš Dievo malonės (2)

Nr. 7(451)

Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Kazio ir Gabrielės Varnelių dovana Lietuvai

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dienos išvakarėse, kovo 10-ąją, Lietuvos nacionaliniame muziejuje atidaryta paroda „Kazio ir Gabrielės Varnelių dovana“. Eksponuojami senieji žemėlapiai ir retos knygos iš dailininko ir kolekcininko profesoriaus Kazio VARNELIO (1917–2010) rinkinių – visa tai, ko kasdien negalime pamatyti Kazio Varnelio namuose-muziejuje.

Apie parodą ir Kazio Varnelio asmenybę kalbamės su Lietuvos nacionalinio muziejaus direktore Birute KULNYTE, 2009 m. Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureate. Nuo 1973 m. dirbanti muziejuje (iki 1992 m. Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus), nuo 1992 m. jam vadovaujanti, B. Kulnytė plėtoja daktaro J. Basanavičiaus skelbtą Tautos muziejaus idėją. Jos vadovaujamas muziejus tapo kultūros centru, kuriame leidžiamos vertingos knygos iš muziejaus rinkinių, vyksta konferencijos, parodos, nuolat papildomi muziejaus rinkiniai.

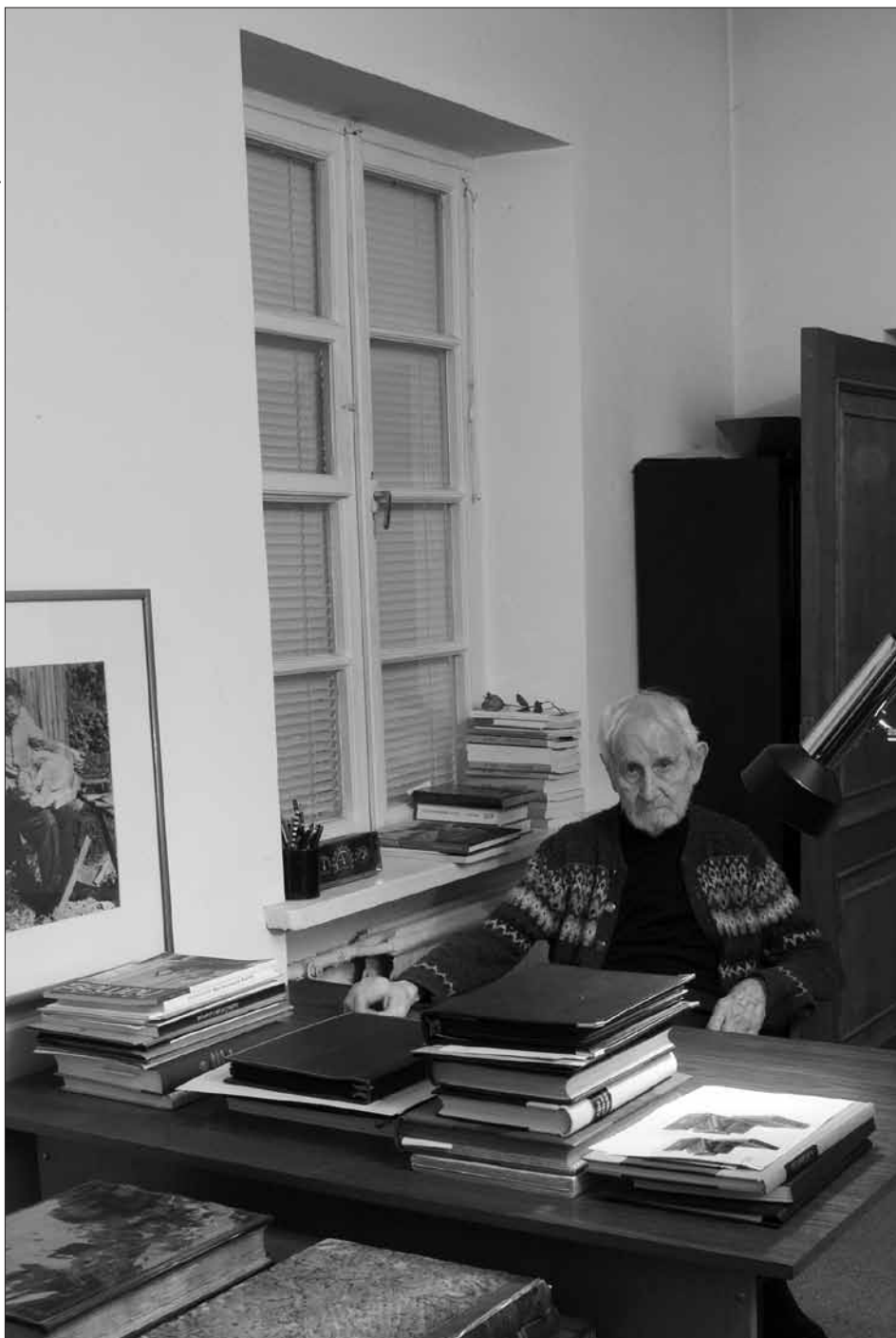
Nusižiūrėjo kaip auką

Mokslo Lietuva. Gerbiamoji ponija Birute, Jūsų santykis su profesoriumi Kaziu Varneliu turėjo būti ypatingas. 1998 m. K. Varneliui su žmona Gabriele sugrįžus į Lietuvą su visa savo kūryba, turtinga kolekcija ir biblioteka, Jums kartu juk ir teko kurti unikalų Lietuvos nacionalinio muziejaus padalinį – Kazio Varnelio namus-muziejų. Kokia Jūsų atmintyje išliks Kazio Varnelio asmenybė?

Birutė Kulnytė. Visada juokdavausi, kad profesorius Kazys Varnelis mane nusižiūrėjo kaip „auką“. Kai K. Varnelis su žmona Gabriele 1998 m. iš Amerikos grįžo į Lietuvą, visai natūralu, kad K. Varnelis kaip dailininkas mielai bendravo su dailininkų bendruomene, kuri jam taip pat skyrė didelį dėmesį. Dar prieš jam pargrįžtant, 1993 m. Vilniaus dailės akademija Kaziumi Varneliui suteikė garbės daktaro laipsnį. Ilgai kolekcijai ieškota patalpų. Akademija jį sutiko kaip savą, labai stengėsi, kad profesorius vieną kartą ryžtųsi pakilti iš savo sodybos Villa Virginia Stokbridge (Masačusetso valstijoje) ir su visa biblioteka, kolekcija ir savo sukurtais kūrinių persikeltų į Lietuvą.

ML. Atidarant parodą „Kazio ir Gabrielės Varnelių dovana“ Jūs prie mikrofono pakvietėte Vilniaus dailės akademijos prorektorius prof. Arvydą Šaltenį, kuris papasakojo, kaip pačioje nepriklausomybės pradžioje jiedvi su prof. Adomu Butrimu pavyko aplankyti Varnelių sodybą JAV ir įrodyti dailininkui, kad jis laukiamas Lietuvoje, o jo kūriniams, kolekcijai ir bibliotekai bus skirtos šių rinkinių vertos patalpos, bus įkurtas muziejus.

B. Kulnytė. Pažinodama profesorių galiu patikinti, kad jam buvo labai nelengva su visais savo kūriniams pakilti iš įprastos vietos ir leisti į savotišką nežinomą, tegu ir mylimą tėvynę. Kaip Lietuvos patriotai, abu su žmona seniai buvo apsisprendę, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę,



Kazys Varnelis savo kabinete

jie sugrįš, tačiau profesoriumi, kaip kolekcininkui, pakilti iš vietos, manau, buvo be galo sunku. Jis buvo šimtu procentų perfekcionistas, to siekęs visuose savo darbuose. Jis skaudžiai reagoavo į bet kokį nesklaidumą, nesėkmę ar iš įprasto gyvenimo ritmo išsderinantį įvykį. Pamėginkime įsivaizduoti, ką reiškia tokiam žmogui, perkopusiam per septynias dešimtis metų, pakuoti savo kūrinius, kolekciją ir unikalios bibliotekos vertybes.

Su šia profesoriaus charakterio ypatybe man tekdavo susidurti ne kartą. Jeigu tekdavo ką nors iš jo kūrinių ar kolekcijos fotografuoti, tai Varneliui būdavo įvykis, su didžiausia baime ryždavosi savo vertybę pajudinti iš vietos, o juk dar reikėdavo vežti į mūsų muziejaus fotolaboratoriją, kur „karaliauja“ Kęstutis Stoškus. Aš raminau

■ Nukelta | 8 p.

Pažymime Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771 01 15–1849 10 30) – botanikos (augalų terminologijos), farmakognozijos mokslo pradininko bei liaudies medicinos žinovo Lietuvoje – gimimo 240 metų sukaktį.

J. Pabrėžos tėvai, Jonas Pabrėža ir Rožė Baužinskaitė, gyvenę Vėčių kaime, Lenkimų apylinkėje, Skuodo rajone, buvo valstiečiai, turėję bajorų teises. Sūnus Jurgis, gimęs 1771 metais sausio 15 dieną, mokėsi Lenkimų pradžios mokykloje, o 1785 metais įstojo į Kretingos gimnaziją ir gyveno Kretingos pranciškonų bendrabutyje. 1791 metais baigė gimnaziją aukso medaliu ir po metų įstojo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąją mokyklą, dabartinį Vilniaus universitetą. Ten dvejus metus mokėsi medicinos. Išklaušė ir kitų dalykų paskaitas: istorijos, botanikos, chemijos, fizikos, geografijos, bet ypač pamėgo gamtos ir medicinos mokslus.

Farmakognozijos ištakos Lietuvoje

Jurgis Ambroziejus Pabrėža

J. Pabrėža botanikos paskaitas klausė pas profesorių R. Špicnagelį, kuris būdamas gydytojas, plačiau pasakodavo apie vaistinius augalus ir orientavo klausytojus taikomajai botanikai, tačiau augalų pažinimo neįsisavino ir vėliau, savarankiškai dirbdamas Žemaitijoje, daug vargo augalus apibūdindamas be vadovo, neturėdamas specialios literatūros.

Tuo metu kilo T. Kosciuškos vadovaujamas sukilimas. Jo numalšinimą lydėjo žiaurios represijos ir sutrikimai kultūriniame gyvenime, kurie sutrukdė J. Pabrėžai baigti studijas Vilniaus universitete.

Kunigas, vienuolis, pamokslininkas

1794 metais jis paliko Vilnių ir rugpjūčio 1 dieną įstojo į Varnių kunigų seminariją. 1796 metais ją baigė, po to trejus metus dirbo vikaru Šiluvoje, o 1798 metais buvo paskirtas klebonu Raudėnuose. Tačiau klebonavo tik dvejus metus, paskui vėl buvo paskirtas vikaru Tveruose, Plungėje. Gyveno jis labai kukliai, tiesiog asketiškai. Keldavosi trečią-ketvirtą valandą ryto, daug skaitydavo, rašydavo pamokslius, lankydavo ligonius. Valgė tik du kartus per dieną, vengė bet kokių pramogų, prastai vilkėjo, nedalyvavo pokyliuose, negėrė svaigiųjų gėrimų, nelošė kortomis.

Vikaro pareigos atimdavo daug laiko ir sveikatos. J. Pabrėža kreipėsi į Kartenos kleboną Nagurskį, prašydamas pereiti į altariją. Klebonas sutiko priimti su sąlyga, jei jis savo lėšomis įsirengs butą. Nuo 1807 metų J. Pabrėža – Kartenos altaristas. Čia jis galėjo atsidėti mokslui.

Lietuvos gamtininkas ir induočių augalų herbaro sudarytojas

1816 metais J. Pabrėža, ieškodamas dar ramesnės vietos darbui, įstojo į Kretingos pranciškonų vienuolyną. Jis buvo paskirtas vienuolyno vadovaujamos vidurinės mokyklos mokytoju ir

■ Nukelta | 15 p.

Farmakognozijos ištakos Lietuvoje

Jurgis Ambroziejus Pabrėža

Prof. dr (HP) Ona RAGAŽINSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universiteto Kauno
botanikos sodo Vaistinių augalų
mokslo sektoriaus vedėja

Doc. dr. Tauras MEKAS
Lietuvos sveikatos mokslų universiteto
Lietuvos medicinos ir farmacijos
istorijos muziejaus direktorius

■ Atkelta iš 1 p.

kapelionu. Čia dėstė lotynų kalbą, gamtos mokslus ir geografiją. Su dideliu pomėgiu perteikdavo mokiniam botanikos žinias, vesdavo juos į ekskursijas po miškus, pelkes ir pievas, rodydavo jiems įvairius augalus ir kartu rinko herbarą (surinko apie 800 rūšių). Be to, vienuolyne buvo įrengęs įvairių gėlių ir naudingųjų augalų sodelį. Sėklų gaudavo iš Vilniaus universiteto botanikos sodo. Mokiniam padedant, pats tą sodelį ir prižiūrėdavo. Mokytoju dirbo iki 1821 metų.

Botanikos mokslo veikalų ir vadovėlių autorius

Surinkęs daug medžiagos apie Žemaitijos augaliją, J. Pabrėža 1843 metais parašė stambiausią (1 040 puslapių) botanikos veikalą „Tauslius auguminius, kuriame talpinas augimės, lig šiol rastosios taip mūsiškės, kaip nekurius svešalės...“. Tai buvo sunkus darbas, nes pats kūrė botaninę terminologiją lietuvių kalba ir parinko tinkamus augalų vardus. Jis rašė žemaičių tarme, naudodamas lenkišką abėcėlę ir savą rašybą: augalų vardai jame pateikti lotyniškai, žemaitiškai, o kai kurių – prūsiaiškai ir latviškai. Veikalas iliustruotas 229 paveikslais, kurie sudėti į 17 lentelių.

Lietuviško veikalų pratarėje autorius rašo: „Didis geidimas prisilaugyti žemaičiams pažadino mane ant parašymo to veikalų žemaitišką kalbą“. Veikalui išleisti buvo paskirta 1 000 olandiškų muštinių, tačiau, pablogėjęs autorius sveikatai, jis Lietuvoje nebuvo išspausdintas. Tik 1900 metais A. Miluko rūpesčiu buvo padarytas to rankraščio nuorašas ir jo dalis išleista JAV „Dirvos“ bendrovės lėšomis. Veikalas pavadintas „Botanika arba taislius auguminius“, tai yra botanika arba augalų sistema. Šis J. Pabrėžos darbas vertingas dviem požiūriais: pirmasis botaninės terminologijos šaltinis ir pirmasis Lietuvos floros rinkinys. Spaudoje išleistas augalų morfologijos ir botanikos žodynas, o sisteminis augalų aprašymas, kuriame yra duomenų apie atskirų augalų augavietes Žemaitijoje, liko rankraštyje.

Pirmojo lietuviškojo geografijos vadovėlio autorius

J. Pabrėža parašė pasaulio geografijos vadovėlį, skirtą vidurinei mokyklai, kuriame plačiau aprašytos Europos valstybės, o apie kitus žemynus žinių mažiau.

J. Pabrėža rūpinosi ir rašė daugiausia žmonių buitiniams reikalais. Jo rankraščiuose didelę dalį užima medicinos tematika, bet yra pamokymų ir tapybos, baldų dažymo, meniškų knygų įrišimo klausimais. Didžiausios pagarbos tarp savo krašto žmonių J. Pabrėža

yra sulaukęs kaip liaudies medicinos žinovas, veltui teikęs pagalbą skausmus kenčiantiems vargdieniams.

Farmakognostas ir liaudies medicinos žinovas

J. Pabrėžai nepavyko baigti studijų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojoje mokykloje (Vilniaus Universitete), tačiau joje įgytos gam-



J. Pabrėžos rankraščio, kuriame aptariamos žemaitiškų botaninių pavadinimų subtilybės, faksimilė

tos mokslų ir medicinos teorinės žinios bei praktiniai įgūdžiai, grįžus į Žemaitiją, padėjo savarankiškai studijuoti šiuos mokslus ir taikyti juos praktikoje.

Dirbdamas savarankiškai ir su didžiu užsispyrimu J. Pabrėža ne tik įsisavino teorines botanikos žinias, bet ir praktiškai išmoko pažinti augalus, juos apibūdinti. Jis surinko ir aprašė Žemaitijos vaistinius augalus, sudarė jų herbarą. Iš herbaro ir rodydamas gyvus augalus jis mokė pažinti vaistinius augalus ir aiškino, kaip juos vartoti nuo įvairių ligų.

Turėdamas tvirtą botanikos žinių pagrindą J. Pabrėža skaitė daug farmakognozijos, medicinos veikalų ir ne tik patardavo, bet ir pats gydė žmones. Įgijęs žinių, J. Pabrėža pradėjo rašyti knygas – pirmiausia medicinos klausimais, išvertė iš rusų kalbos brošiūrą: „Spasabs, kaip reik apsieiti su ligoniais, kur nėra daktarų – taipojas kaip sarginti ligonis, kuomi gydyti, kokius aniams duoti valgytus ir gėrimus ligos metu ir aniams gyjant“. Rašė ir lenkų kalba.

1814 metais, vadovaudamasis Krokuvos mokslų akademijos profesoriaus S. Sirenijaus veikalą, jis parašė stambų 246 puslapių veikalą „Skutki Lekarskie Niektóych Roślin i Sposób używania Tychże Roślin w rożnych Chorobach, wyjęte z Dziela Symona Syreniusza Doktor: Akad. Krak. Przez Xiędza Józego Pabręza Altarysty Korcińskiego. Roku 1814. w Korcianach“ („Kai kurių augalų gydantieji ypatumai, tų augalų panaudojimo įvairių ligų atvejais būdai, kunigo Jurgio Pabrėžos, Kartenos altaristos, parinkti iš Simono Sirenijaus, Krokuvos Akademijos daktaro veikalą, 1814 m. Kartenoje“). Jame aprašyti 234 vaistiniai augalai ir nurodyta, kokią vaistinę augalinę žaliavą ir kaip naudoti vaistų gamybai.

Veikale J. Pabrėža aprašo Lietuvoje gausiai augančius vaistinius augalus ir jų vaistingąsias savybes. Apie šį savo darbą jis taip pasisako: „Visus sudėtingus ar komplikuočius S. Sirenijaus veikalą straipsnius (atskirus preparatus ar dėl daugybės ingredientų preparate) praleidau, nes tai per sunku liudžiai pagaminti“. Veikalą pradžioje alfabeto tvarka pateikiamas vaistinių augalų aprašas lotynų ir lenkų kalbomis bei žemaitiškai. J. Pabrėžai buvo sunku parinkti vaistiniams augalams bei jų žaliavai žemaitiškų vardus, nes botanikos terminijos lietuvių kalba tada dar nebuvo. Kai kuriems augalams bei jų žaliavai vardus sukūrė pats J. Pabrėža.

Šiame veikalė alfabeto tvarka pateiktas daugiau kaip 900 ligų sąrašas, kuris autoriaus vadinamas „Rejestru“, o taip pat nurodoma vartotina vaistinė augalinė žaliava ir pateikiamas receptas bei vaistinio preparato gamybos technologija. Ši medžiaga išdėstyta sistemingai, suprantamai ir populiariai.

J. Pabrėža šiame veikalė ne tik apibendrino tų laikų medicinos žinias, bet įnešė ir naujovių. Pratarėje jis pažymi, kad S. Sirenijaus veikalė augalų aprašymai yra pasenę, todėl, kad nekiltų neaiškumų apibūdinant vaistinius augalus, pats juos grupuoja, vadovaudamasis K. Linėjaus (Carl von Linnaeus, 1707–1778) nauja augalų klasifikacija pagal žiedų struktūrą ir binarinę augalų nomenklatūrą.

J. Pabrėžos netenkino ir tų laikų medicinos žinios. Stebėdamas gydomus ligonius, jis išsiaiškino, kad tuo metu rekomenduojamos vaistinių preparatų dozės dažnai būdavo per didelės, todėl jis rašo: „Turėčiau perspėti, kad kai kurios vaistų dozės, išrašytos iš S. Sirenijaus veikalą, yra per didelės“. J. Pabrėža rekomenduoja skirtingas vaistinių preparatų dozes ir nurodo, kad jo veikale nurodytos vaistinių preparatų dozės tinka 20–50 metų amžiaus asmenims, o jaunesniems ir vyresniems asmenims šios dozės turi būti mažinamos proporcingai žmogaus amžiui“. J. Pabrėža pataria ligonius gydyti atsargiai ir rūpestingai.

J. Pabrėža, rinkdamas vaistinius augalus ir iš jų žaliavas gamindamas vaistinius preparatus, pastebėjo, kad pirmiausia reikia žinoti vaistinės augalinės žaliavos gydomąjį poveikį, o tik po to tinkamai pagamintus vaistinius preparatus tiksliai dozuoti ligoniams ligos gydymui. J. Pabrėža nurodo neapsiriboti tik jo veikalą, bet ragina skaityti ir kitų specialistų darbus.

J. Pabrėža, būdamas nepaprastai gabus, daug skaitė, studijavo ir persirašė išsitus kai kurių autorių veikalus. Savo darbus jis skyrė skurstančiai liaudžiai. Vienas iš jo darbų – „Namų vaistinė“.

J. Pabrėža medicinos veikaluose rastus nežinomus terminus susirašė alfabeto tvarka, juos išsifravo ir plačiai paaiškino – taip atsirado J. Pabrėžos farmakognozijos, farmacijos, medicinos terminų žodynas „Sunkiausių žodžių paaiškinimas“.

J. Pabrėža skaitė naujausius medicinos veikalus, darė iš jų išrašus, ypač nagrinėjo receptus, į kurių sudėtį įeidavo cheminės medžiagos, įteisintos to meto medicinoje. J. Pabrėža vartojo sierą nežams gydyti, blakėms naikinti, salietrą karščiavimo atvejais, jo rankraščių paraštėse gausu receptų, kuriuose minimi ir kiti chemikalai.

J. Pabrėža ragino vaistus gamintis patiems: „Vaistai iš vaistinės gauti yra geri, bet dar geresni namie pasigaminti“.

Savo patarimus J. Pabrėža parašė veikalė „Namų vaistinė“, kuriame buvo daugiausiai paprastų vaistų rinkiniai. Jo nuomone, vaistinė augalinė žaliava

Vadovaudamasis Kristupo Kliuko 1728 m. veikalą „Sąrašas augalų, reikalingų žmonėms“, J. Pabrėža parengė darbą, kuriame patariama, kaip pataisyti sveikatą. Veikale pateikiami daržuose auginamų ir laisvai gamtoje augančių vaistinių augalų aprašymai.

Veikalą tekstas iliustruotas J. Pabrėžos nupieštais augalų paveikslais. Nurodoma, kada rinkti vaistinę augalinę žaliavą, kaip ją džiovinti ir išdžiovintus laikyti. Taip pat nurodoma, kaip gaminti vaistinių augalinių preparatų formas: etanolines ištraukas (tinktūras), esencijas, spiritus, ekstraktus, pleistrus, kataplazmus, aliejus, linimentus, paruošti vonias, distiliuoti degtinę.

J. Pabrėža istoriniu požiūriu itin kintančiai apibūdina aprašomuosius vaistus. Jo veikalė „Apie sveikatą“ pateikiama daug praktiškų patarimų ir receptų. Vienas tokių patarimų yra apie tai, kaip ilgą sveikatą užgrūdinti.

J. Pabrėža buvo ne tik gydytojas praktikas, liaudies gydytojas, bet ir teoretikas, pirmiausia – terminologas. Aprašydamas įvairias ligas, jų gydymo būdus ar žmogaus anatomiją, jis savo veikaluose pateikdavo žemaičių liaudies ar savo paties sukurtus medicinos terminus. Rašydamas savo veikalus, labai siejo, kad neturi žemaičių/lietuvių gramatikos, todėl rašė žemaičių šnekamąją kalbą. Savo veikaluose jis pateikia kai kurių žinių iš žemaičių tarmės ortografijos.

J. Pabrėža mokėjo lietuvių, lotynų, graikų, lenkų, rusų, vokiečių, baltarusių kalbas. Jis užsirašinėjo visa, kas jį domino, ir dėl to jo raštai liečia daugelį mokslo ir buities sričių.

Pažymėtina, kad J. Pabrėža daugumą savo veikalų rašė lenkų kalba, tačiau gerai jos nemokėjo. Klaidų pasitaiko ne tik jo darbų tekstuose, bet ir tituluose lapuose.

Jis buvo gerbiamas kaip mokslininkas, kviečiamas į svečius, mėgo vertingus priėdžius, reikšmingas patarles. Vaistinininkų ir gydytojų buvo nemėgstamas, nes buvo savamokslis, savo darbais ir patarimais mažino jų pelną.

Poetas

J. Pabrėža mintis reiškė ir poezijos forma. Jo eilėraštis „Pypkelė“ 1890 metais išspausdintas JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė Lietuvninkų“. Vėliau keli jo eilėraščiai buvo paskelbti moksliniame žurnale „Tauta ir žodis“ (VII t., Kaunas, 1931 m.) bei du eilėraščiai – „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“, išleistoje 1957 m. Vilniuje.

Atliktais darbais artimas S. Daukantui

Savo indėliu bundančios Lietuvos kultūrai J. Pabrėža artimas S. Daukantui. Skirtumas tas, kad S. Daukantas, gyvendamas ir dirbdamas Petrapilyje, daugumą savo raštų sugebėjo išspausdinti, o J. Pabrėža, gyvendamas nuošaliame Lietuvos rajone, neturėjo galimybės spaudoje paskelbti savo vertingų darbų. Jis garsėjo kaip geras mokytojas ir pamokslininkas, gyvu žodžiu švietęs žemaičių liaudį.

Buvo patriotas, pasižinęs savo krašto kultūrai ir gerovei – už tai mes jį gerbiame ir gerbs būsiosios kartos.



Paveikslėlis su J. Pabrėžos kapo Kretingoje vaizdu ir aprašu (1936 m.). Tokius paveikslėlius tarpukaryje buvo mėgta dovanoti pažįstamiems, jais būdavo žymimos maldaknygės

vaistiniams preparatams gali būti laikoma namuose, išgyjama vaistinėse ir parduotuvėse.

Šiame veikalė nurodomos dažniau pasitaikančios ligos ir būdai joms gydyti bei vaistų receptai. J. Pabrėža išvertė stambų Danieliaus Kruko, „materialisto iš Vroclavo“, kaip rašoma vertimo metrikeje, 1781 m. veikalą „Trumpa išbandymų medicamentų specifika“. Jame išvardijamos įvairios ligos ir nurodoma, kokius vaistus ir kaip vartoti. Šis veikalas tuo laikotarpiu atitiko farmakologijos vadovėlį.